

Helena Oikarinen-Jabai

OPETTAJA KLOVNINA – KLOVNI OPETTAJANA

Klovnerian periaatteiden mukaisesti heittäydyn tähän artikkelin kirjoittamiseen avoimin mielin, pää tyhjentyneenä, ihmettelevänä, hieman tollonakin. Tukeudun klovnille ominaiseen fyysiseen ja kehollistuneeseen lähestymistapaan, hetkessä läsnä olemiseen ja kuulosteluun. Ok, myönnetään: vaikea pysyä paikallaan, tekee mieli ulos, uimahalliin, kauppaan, loikomaan, lukemaan, naamakirjaan, tapaamaan tuttuja, puun alle, kaivamaan multaa, istuttamaan siemeniä, maalaamaan munia, vatkaamaan taikinaa, syömään – fyysinen läsnäolo ja herkkäkuuloisuuden akti tietokoneen äärellä on vaikeaa. Sitä paitsi aiheen tuntemukseeni liittyvä tollous on jotakuinkin pelottavaa. Vaikka tunnistan itsessäni enemmän klovnia kuin tutkijaa tai opettajaa, huomaan myös olevani ärsyttävän intellektuaalisesti tieto-orientoitunut ...pitäisi olla enemmän pohjatyötä, et ole ehtinyt tutustua siihen ja siihen lähteeseen, käypä siellä arkistossa ...sisäistä yksinpuhelua ja jäkäjäkä...lyö itseäsi kumivasaralla otsaan...ohi meni.

Klovni universaalina oppijana ja opettajana

Artikkelissa *Tietämättömän opettajan oppitunti* Susanna Lindberg kertoo Jacques Rancièren kirjasta *Le Maître Ignorant*, jossa kirjoittaja on kuvannut Joseph Jacotot'n 1800-luvun alussa kehittämää älyjen tasa-arvoisuuteen perustuvaa ”universaalista opetusta”. Tämän opettamisen kehikossa jokainen henkilö tahtoo oppimista ja heillä on samanarvoinen äly oppia ja toteuttaa oppimaansa. Opettajan rooli ei ole johtaa oppilastaan itse omaksumansa tiedon luo vaan innostaa oppilas hakemaan tietoa, joka piilee opittavassa aineksessa. Tämä älyjen tasa-arvoisuuteen perustuva oppimisen malli näyttäytyy tämän päivän asiantuntijuutta korostavassa maailmassa radikaalina.

Pedagogeina ja tutkijoina itsensä mieltäville se on haastava. Meillä kun on tapana kääriytyä tiedon viittaan kuin entinen keisari uusiin vaatteisiinsa.

Jacotot'n mukaan laiskuus johtaa halveksimaan itseä ja muita ja johtaa yhteiskuntaan, jossa ihmisiä luokitellaan älykkyyden mukaan. Epätasa-arvo institutionalisoidaan, sillä se tuntuu helpommalta kuin tasa-arvon vaatimus ja ylläpitäminen...älä unohda kumivasaraa... nyt sattui...auuh..., joka edellyttää sitä, että on siis oltava valmis oppimaan joka hetki...oltava elävässä suhteessa maailmaan, olipa se teksti, pystyyn nouseva seinä tai edessä odottava yleisö. Oppiminen siis tapahtuu maailmassa ja suhteessa maailmaan – jokaisella henkäyksellä, klovnin tavoin käsittäen, että kysymällä ja kuuntelemalla voi ymmärtää, ei välttämättä tietää. Alati tutkivan taaperon lailla voi ihastua (ja joskus vihastuakin) rajoihinsa ja niiden ylittämiseen, valloittaa omaa olemustaan ja maailmaa sen ympärillä, iloita olemassa olevasta.

Ehkä ihmettely on nykyään häviävä luonnonvara ...yksi syy siihen miksi klovneria kiehtoo monia? Klovnilla on – Rancierin mukaan oppimisyhteisön ja poliittisen yhteisön puheenaiheena ei ole totuus vaan ajattelu – mahdollisuus kääntää ajattelunsa toisten kuultavaksi tai pureskeltavaksi ja kertoa näin eksistenssistään. Ajattelu ei ole mahdollista ilman improvisaatiota ja runollista kykyä. Lindbergin mukaan ”eksistenssistä kertominen on aina jossain määrin eksistenssin keksimistä: eksistenssistä kertovan puheen keksimistä.”

Lindberg vertaa Rancièren hahmottelemaa emansipoitujen yhteisöä Schillerin ja saksalaisten romantikkojen kuvaamaan taiteilijoiden esteettiseen valtakuntaan, jonka peruslakina on ”antaa vapauden avulla vapautta”. Taiteilijan olisi oltava tasa-arvoinen yleisönsä kanssa tai unohdettava yleisönsä. Saman voisi ajatella koskevan filosofeja ja tutkijoita – joiden yhteisöjen on tapana usein omahyväisesti käpertyä omaan asiantuntijakeskusteluunsa ... ai, läheltä piti. Tupsahdin turvalleni, mutta päädyin pyllylleni...

Jahah... missäs opettajien yhteisö velloo näissä keskusteluissa? Onko opettajilla narrin lailla monia kasvoja? Klovni voi olla esimerkiksi poliitikon tapaan reettori tai runoilijan kaltainen illusiaattori. Lindbergin mukaan molemmat ovat yhtä kaukana totuudesta, mutta runoilija olettaa toisen älyn olevan samanarvoinen omansa kanssa, kun reettori pyrkii vaientamaan toisen puheen, jota ei näe samanarvoisena. Mutta reettorinakaan klovni ei voi olla puhuttelematta toista älyä, toista eksistenssiä ja hiljentää sitä, sillä hänen kommunikaationsa perustuu vuorovaikutukselle... ei kun kumivasaralle...kuuleppas nyt... ja ja kuuntele...aijajai...ei ole helppoa...kompastua luultuun nokkeluuteensa.

Universaalin opetuksen tapaan klovneriasta on vaikea rakentaa instituutiota, sillä se ei ole kouluttamista vaan oppimista vapautumaan – ainakin klovnin itsensä näkökulmasta. Tämä vapautuminen tapahtuu useimmiten klovnin paljastaessa oman naurettavuutensa. Vapautuessaan klovni voi kommunikoidessaan toisille lähtien omista kokemuksistaan, luovasti ja runollisesti, tarjota vapautumisen hetken myös jollekulle toiselle.

Rancièren mukaan universaali opetus on väistämättä poliittista: yhdessä olemisen opettelemista. Tällainen poliittisuus on myös ominaista klovnille. Klovnin hahmo on kovin kaukana kaikki tietävän poliitikon tai asiantuntijan stereotypiasta, mutta juuri tämä etäisyys tuottaa heille/meille itse kullekin narrin varjon. Tämän tunnistaessamme ja siihen yhtyessämme voimme ehkä aavistaa jotakin universaalisesti jaetusta aistisesta ja intuitiivisesta kokemuksesta ja tiedosta.

John McCormickin mukaan niin keskiaikaisten farssien, Commedia dell'Arten ja 1800-luvun populaarin nukketeatterin koomiset hahmot ovat usein antisankareita. Näiden hahmojen tehtävänä on kommentoimalla ja ilmaisemalla kansanomaisen näkökulma toimia välittäjinä yleisön ja näyttelijöiden välillä (1900-luvulla esimerkiksi Brecht käytti tätä valottaakseen tapahtumia erilaisista perspektiiveistä).

Nykyaikaiset klovnit saattavat toimia tällaisessa roolissa, mutta usein he ovat näyttämöllä yksin, parin kanssa tai suuremmissa narriryhmässä. Omistautunut klovni tai klovnipari tunnistaa itsessään sekä sankaria että antisankaria tai ainakin jakaa molempien aineksia yleisön kanssa, joka voi peilata omaa keskeneräistä täydellisyyttään klovni(e)n toimintaan.

Kuten pienelle lapselle klovnille maailma on ihmeiden näyttämö, jossa tapahtuu koko ajan ja kaikki on uutta. Tämä tuo hänelle myös pellen ominaisuuksia, sillä uteliaisuus ja kokeilunhalu on monien mielestä pelottavaa ja sen vuoksi se naurattaa. Pelle muistuttaa, että rohkeutta vaativassa heittäytymisessä piilee ilon siemen. Klovnin viaton hävyttömyys ja normeja rikkova epäkorrektius uhmaa usein sääntöjä ja saa myös katsojan nauramaan niille. Karnevalistinen kääntäminen toteutuu jaetussa hämmennyksessä...ja ojenna maukas kukka ...kuulijalle että itsellesi... lävitsesi paistava kuu...

Narrit, herrat ja jumalat

Nykyaikaiselle näyttämölle klovnin katsotaan siirtyneen länsieurooppalaisessa perinteessä noin 1500-luvulta lähtien Britanniassa ja Ranskassa, mutta jo antiikinajan Roomassa ja Kreikassa oli klovnin kaltaisia hahmoja. Aasialaisissa teatteriperinteissä

narreja on ollut kauan, esimerkiksi Kiinassa jo ainakin useita vuosisatoja ennen nykyisen länsimaisen ajanlaskun alkua. Nämä ilveilijät olivat hovinarreja, jotka usein valittiin toimeensa vastenmielisen ulkonäkönsä, alhaisen alkuperänsä tai vammaisuutensa vuoksi. Usein he kuitenkin tunsivat klassisia tekstejä ja siteerasivat ja karnevalisoivatkin niitä esityksissään. Hovinarreja on ollut myös muissa maailman keisari- ja kuningaskunnissa. Nämä ilveilijät ovat usein olleet ainoita, jotka ovat julkisesti voineet nostaa esiin ja kritisoida yhteiskunnassa vallitsevaa epätasa-arvoisuutta, joskus myös oman päänsä hinnalla.

Myös shamaanit käyttivät samankaltaisia esityksellisiä keinoja kuin ilveilijät. Ashley Thorpe lainaa Wang Guoweitä, joka vertaa shamaanien ja narrien tehtäviä: ”Shamaanit ovat tottuneet tuottamaan nautintoa jumalolennoille, narrit puolestaan ihmisille; shamaanien pääasiallinen keino on laulu ja tanssi, narrien keino on hännääminen.” Wang Guowein mukaan Kiinassa shamaanit olivat naispuolisia ja ilveilijät miehiä. Ainakin hovinarrit ovat kaikkialla maailmassa olleet pääasiassa miehiä, toisaalta sekä shamaanien että ilveilijöiden lienee monissa kulttuureissa ollut helpompi liikkua sukupuoliroolien välissä kuin muiden aikalaisten. Joissakin kulttuureissa tämä on shamaanille jopa suositeltavaa. Teattereissa miehet ovat usein esittäneet myös naisten roolit. Omissa keskinäisissä rituaaleissaan ja leikeissään myös naiset ovat esiintyneet miehinä.

Yhteisöllisissä karnevalistisissa ja ritualistisissa perinteissä, joissa narriuden katsotaan alun perin syntyneen, sukupuoli- ja sukupuolirooleilla leikkiminen on ollut usein keskeinen ilveilyn kohde. Transformoiva nauru on mahdollistanut siirtymisen maailmasta toiseen myös esimerkiksi siirtymäriiteissä. Näissä ilveilijän – joka on voinut esiintyä sekä ihmisten että jumalten asussa – rooli on usein ollut toimia välittäjänä tuonpuoleisen ja tämän maailman reuna-alueella. Teatterissa klovnit ovat myös rakentaneet siltoja eri yhteiskuntaluokkia edustavien katsojien välille.

Klovni kommunikoijana

Lindberg muistuttaa, että Jacotot’lle jokainen kirja sisältää potentiaalisti koko inhimillisen kulttuurin. ”Universaalissa opetuksessa riittää, että oppii jotakin ja suhteuttaa uudet asiat sitten siihen.” Näin se Rancièren mukaan muodostuu Sokrateen ideaalista totuutta arvostavan pedagogisen metodin vastakohtaksi, jossa oppilaalle uskotellaan, ettei hän ymmärrä, ja sikäli kuin tajuaa tietämättömyytensä syvemmin, hän tyhmentyy entisestään. Kuten Jacotot klovnin kääntyy yleisön puoleen oppiakseen itse, ei kyselläkseen ymmärtävätkö kuulijat häntä.

Ymmärrettävä aines, josta narri useimmiten ei ymmärrä mitään, saattaa olla teatteriesityksen vuorosanoissa, rituaalin alatekstissä, katsojan katseessa, rummun kuminassa, laulun refrengissä, vuodatetussa kyyneleessä, syljen suolaisessa muistossa, maan tuoksussa. Sensuaalisena ja vaistonvaraisena uteliaana olentona klovnilla on mahdollisuus universaaliin opettajuuteen, joka on kaukana pedagogian kirjoista omaksuttavista käsityksistä siitä miten syöttää tietoa tietämättömille.

Elsbeth Probyn toteaa artikkelissaan *Teaching Bodies: Affects in Classroom*, että sen sijaan ja sen rinnalle, että yliopisto-opiskelijoille tuputetaan vaikeaselkoisia artikkeleita, joissa teorioita rakennetaan teorioiden päälle, olisi tärkeää kehittää myös tunteisiin perustuvaa kommunikaatiota ja etiikkaa. Kun hän kertoo Deleuzen esiin nostamasta Spinozan ajattelulle pohjautuvasta käsityksestä kehosta, joka koostuu lukemattomista alati uudelleen järjestäytyvistä osasista, sisäinen klovnini heittää kuperkeikkaa. Klovnille keho ja kaikki, mitä siihen liittyy suhteessa toisiin kehoihin, on keskeinen osa omaa minuutta, aivan kuin Deleuzen ”etologiassa”. Liian usein opetuksen kontekstissa aistiva, kanaliha-affektiin luottava keho ja minus jää kotiin, oven taakse, puristettuun nyrkkiin, poskikuopassa imeskeltäväksi.

Paholaisia ja houkkiota – narrit stereotypioita vahvistamassa

No, klovnit, ilveilijät, narrit, pelle on aina myös aikansa lapsi. Robert Hornback on tutkinut keskiaikaista ja sen jälkeistä englantilaista klovniperinnettä, joka nivoutui myös aikakauden poliittisiin ja uskonnollisiin kiistoihin ja pyrkimyksiin. Hän tarkastelee muun muassa mustan klovnin (*blackface*) yhtymäkohtia eurooppalaiseen maailmanvalloitukseen ja sen mukanaan tuomiin rasistisiin ja luokitteleviin asenteisiin. Hän viittaa Benjamin Isaaciin, joka on tutkimuksessaan *The Invention of Racism in Classical Antiquity* löytänyt diskriminoivan, stereotypioita viljelevän ja vieraisiin vihamielisesti suhtautuvan ajattelun juuret antiikin ajan kreikkalais-roomalaisesta ”proto-rasismista”, joka tuki myös pseudotieteellisten rotuoppien kehittämistä.

Lähi-idän uskonnoissa musta väri on symboloinut pahuutta ja paholainenkin on tavallisesti kuvattu mustana esimerkiksi uskonnollisissa näytelmissä. Komedioissa – usein tummaksi värjätty – houkkio on saanut edustaa tyhmyyttä, irrationaalisuutta, jälkeenjääneisyyttä ja kyvyttömyyttä muutokseen. Yleisö ei ole nauranut hänen kanssaan vaan hänelle ja hänen erilaisuudelleen.

Tämän hahmon taustalla on ollut kansanomaisista rituaaleista ja karnevaaleista tuttu ääliö ja/tai paskiainen, jonka mustan naamion takana on voitu ylittää rajoja. Vaikka nykytutkijat tulkitsevat joskus tämän ”luonnollisen pöhkön” vapauttavaksi ja lakeja

rikkovaksi hahmoksi, Hornback pitää hahmoa symbolisesti ja stereotypisoivasti rajoittavana.

Hornbackin mukaan siitä lähtien, kun englantilaiset ja muut eurooppalaiset alkoivat olla tekemisissä afrikkalaisten kanssa, erityisesti orjakaupan myötä, ”mustien houkkioiden” määrä teattereissa lisääntyi. Heidät liitettiin afrikkalaisiin ja ”maureihin” ja näin nämä hahmot osaltaan propagoivat orjuuttamisen ja hyväksikäytön puolesta.

1800-luvulla kehittyi yksinkertaisen, onnellisen orjan hahmo, joka tarkentui mielikuvaan Sambosta: hidasälyisestä, ympäriinsä tallusteleavasta, takapuoltaan raapivasta, hyväntahtoisen optimistisesta, taikauskaisen pelokkaasta, lapsenomaisen laiskasta, vastuuttomasta ja huolettomasta, seksuaalisesti vireästä mustasta. Hänen fyysinen olemuksensa muistutti narria: isohampainen irvistys, veltto leuka, pyöreät silmät.

Tämä mustan miehen stereotypia on tuttu myös elokuvista ja sarjakuvista. Sambonimitys tulee häpäisemistä tarkoittavasta länsiafrikkalaisen mendekulttuurin sanasta, jonka eurooppalaiset olivat omaksuneet jo 1400 ja 1500 -luvuilla ja joka on vaikuttanut muun muassa etelä- ja keskieuropalaisen usein mustaa naamiota pitävän harlekiininarin syntyyn.

Näyttämöllä musta klovni on usein valkoisen klovnin parina. Valkoisella klovnilla, joka toimii myös seremoniamestarina, on samankaltaisia piirteitä kuin mustalla klovnilla, mutta hän on tavallisesti muiden klovniensa pomo tai ainakin pomottaja. Valkoinen klovni lienee meidän aikalaisillemme tutuin narrihahmo ja esimerkiksi sirkusklovniensa kasvat on usein valkaistu.

Hornback mainitsee, että Englannissa on ollut myös klovnipareja, joissa valkoinen klovni on ollut eurooppalaistaustainen ja apulaisena toiminut musta klovni Afrikasta lähtöisin. Yhtä kaikki klovnit ja ilveilijät olivat keskiajalla ja renessanssin ajan Euroopassa lähes aina miehiä. Vasta viime vuosikymmeninä naiset ovat alkaneet toimia julkisesti narreina.

Klovni tiedonvälittäjänä

Onko klovnista Hornbackin analyysin jälkeen jäljellä muuta kuin kuihtunut luuranko, joka kääntää vain tuttua ja turvallista ja nostattaa ihokarvoja ainoastaan stereotypioita vahvistamalla. Väitän, että klovnilla on aina mahdollisuus pirstoa ja näin (tarjota mahdollisuus) sukeltaa tuntemattomaan tai astua liukkaalle jäälle...

kompastelemaan...tanssimaan...tunnustelemaan ja näin löytämään tuoreita näkökulmia tuttuihinkin ilmiöihin.

Sirkusklovnit viihdyttävät ja naurattavat muun ohjelman lomassa ja heille yleisöstä kumpuava nauru on paras palkinto. Omia henkilökohtaisia esityksiä tekevillä klovneilla – olipa heidän estradinsa katu, teatteri, sairaala, kirkko tai jokin muu instituutio tai julkinen tila – on usein sanoma, joka voi olla esimerkiksi poliittinen, uskonnollinen, terapeutin, taiteellinen tai esteettinen.

Voisiko opettaja antaa sisäiselle klovnilleen tiedonvälittäjän tehtävän? Toisiko klovnin lähestymistapa opetustilanteessa jaettuun tietoon ja vuorovaikutukseen jotakin, jota perinteisemmät pedagogiset mallit eivät aina mahdollista?

Monet feministipedagogit ja -ajattelijat – esimerkiksi aiemmin mainittu Elspeth Probyn ja Eve Kosofsky Sedgwick – ovat kyseenalaistaneet sovinnaisen tiedon ja tiedonkäsitteiden kaikkivaltaisuutta ja nostaneet esiin vaihtoehtoisia erilaisiin ihmiskäsityksiin ja ontologisiin lähtökohtiin nojaavia opettamisen ja tiedon jakamisen malleja. Opettamistilanteen voi nähdä esimerkiksi rituaalina, performanssina tai ihmettelynä.

Näistä kaikista klovnilla on kokemusta. Ikuisena oppijana hän tietää, että jokainen vastaan tuleva tilanne on uniikki ja tiedon luonne on epävakaa. Ehkä hän opettajana tai opettajuuden etäännyttäjänä voisi syventää ymmärrystä vaikkapa elämän kulkuun liittyvästä arvoituksesta, näkökulmien paikallisuudesta, tuulen vivahteista, värien soimisesta, kehojen läpikuultavuudesta ja tarinoiden elävyydestä.

Entä naurettavuus? Se on vaikeaa. Tästä jutustakaan ei tullut hauskaa. Mutta ei sisäistä klovniakaan aina naurata, saatika, että hän onnistuisi olemaan esteettisesti, älyllisesti tai emotionaalisesti haastava ... Silti hetkittäin sen ihokarvat värisivät... heiluttamatta kumivasaraa... se taisikin pudota tuolin alle...potkipotki...

No ehkä hän oppi jotain...sai kiinni tekstien palasista, muistoista, harhailevista ajatuksista. Hymyili, nauroikin, tirautti pari kyyneltä. Otti hieman etäisyyttä kuivan analyttiseen teoreettiseen abstrahoivaan kategorisoivasti luokittelevaan oudolla tavalla tyhjöpäiseen...päättömään...mutta kuuluuhan pääkin kehoon...jäkäjäkä...siis niitylle ja suukko sulle, heisulivei...

Kirjallisuutta

Hornback, Robert 2009, *The English Clown Tradition from the Middle Ages to Shakespeare*. Gambridge: D.S.Brewer.

Isaac, Benjamin 2004, *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton: Princeton University Press.

Lindberg, Susanna 2010, ”Tietämättömän opettajan oppitunti.” *Tiede ja Edistys* 4/2010, 277–283.

McCormick John 2007, ”Foreword.” Teoksessa *The Role of the Chou (“Clown”) in traditional Chinese Drama*. New York: The Edwin Mellen Press.

Probyn Elspeth 2004, ”Teaching Bodies: Affects in the Classroom.” *Body & Society*. Vol.10(4), 21–43.

Thorpe, Ausley 2007, *The Role of the Chou (“Clown”) in traditional Chinese Drama*. New York: The Edwin Mellen Press.

Katso myös:

Sedgwick Kosofsky, Eve 2003, ”Pedagogy of Buddhism.” Teoksessa *Touching, Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press, 153–183.